

A NAPLEMENTE ÉRDEKÉBEN

TOLDI ÉVA

*Minden mulandó, az örök élet is. Ezért
kell a művészet, hogy mégis legyen valami,
ami ellenáll az idő múlásának.*

(B. Szabó György)

Néhány évvel ezelőtt, amikor a Sinkó-díjat vettem át, s ez arra késztetett, hogy újfent átgondoljam és írásba foglaljam gondolataimat saját helyzetemről és irodalmunk állapotáról, még úgy hittem, hogy az írók és az irodalom szerepéről hallott-olvasott megjegyzéseket csak valamiféle félreértés hívhatta életre. Megrökönyödésembe az őszinte fölháborodás mellett egy kis nevethegnék is vegyült, amikor arról olvastam, hogy az író álljon népének szolgálatába, méghozzá szó szerint, mert az a feladata, hogy okítsa, tanítsa, mi több, vezesse a tudatlan és oktalan népet. A ragyogó Kosztolányit idéztem, a sziporkázó elmét, hogy rámutassak ennek a nézetnek a fonákságára:

„Tudom, van egy közhit – írja Mit tegyen az író a háború ellen? című esszéjében Kosztolányi Dezső –, mely szerint az író a benne lakozó isteni szikra folytán mindent jobban tud, s ösztönével, sugallatával, hatodik érzékével azonnal rátapint a bajok rejtett kútfejére, akár a forráskutató. Ezt a regényes és émelgyős felfogást semmi se támogatja. Elöttem legalább merőben érthetetlennek tetszik, hogy a kifejezés e művésze miért lásson világosabban az élet, az emberi teendők és követelmények, a politika, a közzgazdaság szövevényes és nagy szaktudást igénylő kérdéseiben, mint bárki, mondjuk egy értelmes csizmadia, vagy egy értelmes állatorvos. Nyugtalanul aludnék, ha a világ sorsát az író kezére bíznák. Sok kitűnő alkotót ismerek itthon és külföldön is. Akadnak köztük eszesek, de akadnak olyan buták, mint a tök, és olyan hiúk, akik azonnal átnyújtának az ellenségnek egy egész gyarmatot, mihelyt az hivatalos átíratban megdicsérné egyik hasonlatukat. Ha van valaki, aki nem született vezérnek, az író az.”

Nem hittem és nem hiszem, hogy életünket teljességében képesek lennénk átlátni. Ez a kiváltság csak a kiválasztottaknak adatott meg, századonként is csak a néhány legnagyobbak. De azt gondoltam, hogy az irodalommal kapcsolatos legalapvetőbb kérdéseket már nem kell újra és újra megvitatni. Hogy léteznek evidenciák. S mi történt az irodalomfelfogás terén 1991 óta nálunk? Mindez idáig köztisztelőben álló költőnk, aki addig mit sem törődött a nép szolgálatával, ma valósággal ostorozza önmagát régi „bűneieért”, s örömmel vállalja a párt hivatalos írójának szerepét. Úgy gondolva, hogy a konfesszió egyben mindenki szemében bűneinek bocsánatát jelenti. S egyre inkább hallani, mennyi mulasztása volt íróinknak, még a kollektív nemzetárulás vétkét sem kerülhetik el mostanság. Azt olvastam nemrégiben, hogy irodalmunk legnagyobb alkotása „a szélesebb rétegeket” nem rázza föl, s ezért akkor is megvetés illeti, ha egyébként „kisebbségi létünk drámáját mindmáig talán legmeggrázóbban” fejezi ki. Mert csak növelte a „szakadékot” írók és olvasók között. Már vártam ezt! Az érthetlenség vádját! Ez még hiányzott a bűnök palettájáról.

Számtalan helyen olvasható, és mára, úgy hittem, köztudomású, hogy az irodalom s az író szerepe koronként más és más, s azt is, hogy századunkban igencsak háttérbe, peremre szorult. Jellegzetesen múlt századi, elavult szerepfelfogás az, mely az író fontosságát hangsúlyozza. Talán Petőfi lehetett az utolsó, aki joggal hitte, hogy képes megváltoztatni a társadalmat. Bár ebben huszadik századi író társa, Kosztolányi Dezső – akiről mi, itt élő magyarok szeretjük elmondani, hogy a miénk – eretnek módon kételkedik: „Petőfi az 1848–49-es szabadságharcban viharadár volt. Mégis csaknem bizonyos, hogy ez a forradalom nélküle és versei nélkül is éppúgy kitör és lezajlik, mint vele, hiszen ezt Párizsban, Bécsben és Pesten egyaránt világpolitikai körülmények tették szükségessé. A kakas azért kukorékol, mert feljött a nap, és megfordítva.” Mit akarok mondani? Sajnos, ma nálunk az író hangja egyébként is kevésbé messzire hallatszana el, mint a politikusé, hát még ha magyar pártunk politikusai és közírói állandóan azt hangoztatják, hogy nem is kell rájuk figyelni. Mert úgysem hozzájuk szólnak, úgysem érthetőek, úgyis elárulták a népet . . . Néha nem tudom eldönteni, csak a politikai hatalomszerzés elvakultsága vagy a nemtudás mondatja velük mindezt. S nem látják, hogy ha múltunkat, hagyományainkat – melybe az irodalom is beletartozik, sőt sajátos kisebbségi helyzetünkénél fogva elsősorban az irodalom tartozik bele – nem létezőnek tüntetjük fel, azzal kárt okozunk. Így válunk majd igazán gyökértelenné. Ha nem hirdetjük a múltismeret fontosságát, ha nem végzünk irodalom-népszerűsítő tevékenységet, az nemhogy nem használ, hanem egyenesen árt közösségünknek. Azt kellene éppen tudatosítaniuk végre politikusainknak, hogy az író akkor is a népet szolgálja, ha elvont, avantgárd alkotásokat hoz létre, meg akkor is, ha cselekményes regényt mond el a paraszti életből. Mert nem ezen múlik. Mindkettőt lehet csapnivalóan művelni, s mindkettőt kiválóan is. A jó irodalom, szóljon bármiről is, valljon bármilyen politikai nézetet is az írója, mindig a népének a megmaradását, fennmaradását szolgálja. Vajon milyen politikai

célnak felel meg ennek az ellenkezőjét hirdetni? Kinek az érdekét védi az ilyen kijelentésekkel érdekvédelmi szervezetünk? Az íróét? Netán a népét? A kisiparosét vagy a parasztemberét, netán a tanulóifjúságét, azzal, hogy kultúrájának értéktelenségét hangoztatja, és meg nem ismerését sugallja?

Úgyhogy ma már nem lepődöm meg, csak szomorú vagyok. Mert mintha az idő kerekét látnám visszafelé forogni. Azt hittem, az is evidencia, hogy az irodalmon nem lehet számon kérni nem irodalmi dolgokat. Nem lehet rákényszeríteni semmiféle ideológiai hámot vagy párthovatartozást. Sőt, az irodalmi művek megítélése során eleve áthullik a rosta lyukán az ideológiailag megtalált munka. S amikor az író a függetlenségét hangoztatja, csak a pártdiktátumtól akar független lenni, nem a „nép”-től, hiszen annak ő is egyik „fia”. S írás közben nyilván felidéződik benne egy virtuális olvasó képe, aki majd elolvassa vagy nem olvassa el, megéri vagy értetlenül szemléli a művét. S amikor az író tiltakozik, az előírások, a diktátumok ellen lázad. Nem lehet megszabni, hogy miről írjon az író, mit vállaljon vagy ne vállaljon. Még a kisebbségi íróknak sem. Thomka Beáta kiváló Danilo Kiš-esszéje jut itt eszembe a Híd 1989. novemberi számából. Danilo Kiš, aki gyakran foglalkozott esszéiben a homo politicus és a homo poeticus kérdésével – e felől a kettősség felől szemlélte például a magyar irodalmat is –, egy helyen a világnyelvek és a kis nyelvek íróinak helyzetét ecsetelve mondta ki, hogy ne szabják meg az íróknak, miről írjon. Az ellen tiltakozott, hogy a kis népek íróinak kötelező legyen „politikai-egzotikus-közösségi” témákkal foglalkoznia. „Tehát csak homo politicusok lehetünk – interpretálja Thomka Beáta az író gondolatait –, a naplementék sem érdekelhetnek bennünket, hisz azokat az irodalomtól és költészettől elragadtatott turisták birtokolják, akik tehát elragadtatással és nyugodt lelkiismerettel szemlélhetik a napnyugtát.” Javasolom Danilo Kiš nyomán: ne fosszuk meg mi sem a kisebbségi írókat a naplementétől!

Az író természetesen más szerepet is vállalhat, mint ami az íróságából adódik. De nem kötelező vállalnia, politikussá lennie. Sőt, a tapasztalat azt mutatja, hogy mihelyt az író politikai funkciót vállal, megszűnik íróknak lenni. Azzal, hogy érzéseit, gondolatait szavakká, szavait alkotássá formálta, s alkotását közzé tette, nyilvánosságra hozta, megjelentette, bőven eleget tett közéleti feladatának. A művekből természetesen kiolvasható a kor is, melyben keletkeztek, még akkor is, ha a hiányvonatkozásait regisztrálhatjuk. „Nem azért leszünk íróvá – állítja Danilo Kiš –, ahogyan Sartre mondaná, hogy szép szavakat írjunk. Ha az ember az irodalomnak kötelezte el magát, ez az elkötelezettség már önmagában, ezen elkötelezettség eredendően okai nélkül is teljes választás, s ebben az értelemben s csak ebben az értelemben *elkötelezettség*. Az írás ugyanis humánus *cselekvés*, az író részt kíván venni az eszmék világában, akár közvetetten is, hogy könyveivel, saját életével, saját részvételével átgondolja saját létezését, saját vokációját. Itt jelentkezik azonban egy veszélyes *circulus vitiosus*: az irodalom minden ilyen elvárásnak meg akar felelni, s az író számára nyilvánvaló, vagy nyilvánvaló kell legyen, hogy az öröklétre fogadni

haszárjáték, legalább olyan mértékben, mint ahogyan veszélyes haszárjáték a pillanatra fogadni. És ki, teszem fel a kérdést önöknek, ki nyerte még meg ezt a játékot? Ki lehet elégedett? Vagy humanisztikus üzenetű, műimmanens könyveket ír, vagy publicisztikával foglalkozik? Vagy mindezt egy időben gyakorolják hol az irodalmat, hol önmagukat hagyva cserben? Sartre még egyetlen utolsó önkéntes rabja e kettősségnek, az utolsó olyan író, aki megkísérli megőrizni az irodalom arculatát. Szolzszenyicin azonban áldozat . . . E nagyvilágon nem létezik harmadik esély . . . Szolgáljon ez példának, milyen nehéz ma saját elvárásainknak eleget tenni, s az irodalom maximális elvárásainak; milyen nehéz írónak lenni. Mert ha az irodalom szabadság, akkor az írónak kötelessége, hogy ezért harcoljon saját eszközeivel, »minden eszközzel, még ha a nevetségesség árán is«, amint Satre mondja. Ha nem ezt teszi vagy nem teheti mindenkor és minden helyen, minden alkalommal, még az irodalmon kívüli alkalom esetében is, ami azt jelenti, hogy publicisztikusan, nem elégtette ki és elégtíti ki saját funkcióját.”

Nem véletlenül említettem, hogy a múltat látom visszatérni. Érdekes párhuzamokat lehetne vonni század eleji és mai kijelentések között. Például az író helyéről, szerepéről. Babits Mihály írta 1932-ben: „Korunk szeret kollektív jelszavakat hangoztatni, s felejtí azt, hogy minden kollektív jelszó voltaképp szétválasztó, valamely nemzet vagy párt vagy világnézet nevében elrabolja az emberiséget. Az egyetlen kollektívítás, amelyhez minden ember hozzátartozik: az emberi egyének közössége. Goethe ennek a legnagyobb közösségnek a dalnoka, a legnagyobb és legdemokratikusabb hadsereg zászlaját lobogtatja. Aki igazán és mélyen önmaga tud lenni, az mindenkivel testvér.” S hasonlóan szép paradoxonba sűrítí gondolatait a mottóként feltüntetett B. Szabó György-ídézet is. Talán csak paradoxonokban lehet erről gondolkodni? Nem birtokoljuk a végső választ?

Persze, én is tudom, hogy napjainkban talán nem a legfontosabb kérdés az irodalom kérdése. Megélhetési gondjaink vannak, naponta aláznak meg benünket emberként, s hiába szeretnénk azt hinni, hogy magyarságunk természetes állapot, ha nap mint nap megbizonyosodunk másodrendűségünkről. Szellemi szabadságunk feladására azonban önként nem kellene vállalkoznunk, hiszen egyáltalán nem mellékes dologról van szó. Az írói szabadságjogok kétségbevonása ugyanis egyúttal az emberi szabadságjogok kétségbevonását is jelenti.